

УДК 903'16(477-25) : 738 "634"

DOI: <https://doi.org/10.18524/2312-6825.2019.30.189294>

Марія Лобанова

orcid.org/ 0000-0001-8497-8206

аспірантка кафедри археології та етнології України

факультету історії та філософії

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

(Україна, Одеса)

lbnvmsh@gmail.com

КЕРАМІЧНІ ЗНАХІДКИ З ТРИПІЛЬСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ ТОПОЛІ

У контексті локальних груп у культурно-історичній спільноті Трипілья-Кукутені важливим є введення у науковий обіг матеріалу з поселень, які є мало дослідженими. У статті розглядається керамічний комплекс з трипільського поселення Тополі у Середньому Побужжжі, яке було відкрите у 2003-му році. Керамічні знахідки з поселення є найчисельнішими серед інших груп знахідок. Керамічний комплекс з даного поселення було розподілено по категоріям, які є характерними для сабатинівської групи пам'яток (Бурдо, 2015: 19-22). Зроблено спробу визначення приналежності пам'ятки до даної групи пам'яток.

Ключові слова: *кераміка, Трипілья-Кукутені, енеоліт, локальна група, сабатинівська група пам'яток, Побужжся.*

Mariia Lobanova,

PhD student

Department of Archaeology and Ethnology of Ukraine

Odesa I. I. Mechnikov National University

(Ukraine, Odesa)

lbnvmsh@gmail.com

POTTERY FINDS FROM THE TRYPILLIAN SITE TOPOLI

Summary

In the 70s years of the XX century the Sabatynivka-type of settlements

appeared in the archaeological historiography (V. Danylenko, M. Shmaglii, 1972: 10). Sabatynivka and Berezivska HES were “classical” or “canonical” sites of Sabatynivka-type sites in previous years. Kam`yane-Zavallia, Shamrai and another sites from Southern Bug region were discovered in recent years. These sites researchers attributed to the Sabatynivka-group of sites. The taxonomic status of the group can be refined by detailed study of the complex of finds from these settlements. This may be the part of the research of the Trypillia-Cucuteni cultural-historical community. Topoli is one of such sites. The main aim of the article to determine its pottery complex and find its status in the Trypillia-Cucuteni system.

Over the period from 1996 to 2016, as mentioned earlier, a number of settlements were discovered in the Mid Southern Bug region. The Trypillian site Topoli was revealed in 2003 by Oleksandr Peresunchak (Peresunchak, 2014: 174). The first finds in Topoli were burnt clay and fragments of the undecorated pottery. While working in inspections with employees from the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences in Ukraine, the researchers managed to collect a collection of pottery, which consists of 484 fragments. Researchers attributed this settlement to the Trypillia stage B1 (Peresunchak, 2014: 174; Burdo, 2015: 14). A pottery collection must comply with this stage sites to determine the chronology.

The pottery complex is the most numerous of the groups of finds from group of finds. The author identified the categories of the pottery from this settlement and ornamental styles according to N. Burdo. The author also considered the dating of the settlement in the context of similar settlements. In the work of N. Burdo (Burdo, 2015: 19-22), four main categories of the pottery from the Sabatynivka-type of settlements and the subcategories from these categories were identified. The collection has examples of all categories, which presented in different quantities.

The results revealed that all the categories of pottery of the Sabatynivka-type of settlements were present in the pottery complex and the main ornamentation styles were revealed. The author also analyzed the ornamental styles in the pottery collection. The most common were styles with incised lines in different variations and different variations of the rounded stamp.

The pottery collection from the settlement Topoli shares a number of important typological features. These features are also common in the much larger collections of Sabatynivka I and Berezivska HES. This fact can help to identify affinity of the population from these three settlements. However, at this stage of the study, it is difficult to speak of their taxonomic significance: do they indicate variability within the Sabatynivka-type or instead outline the boundaries of its influence. No excavations were carried out at the settle-

ment and the collection is an exclusively surface material. This nature of the collection leaves the question open and provides opportunities for the future study.

Key-words: *pottery, Trypillia-Cucuteni, aeneolithic, local group of sites, Sabatynivka-type of sites, Southern Bug region.*

Постановка проблеми. Попри "старомодність" типологічних студій, на сьогодні актуальним є вивчення матеріальних комплексів із поселень, що раніше детально не досліджувалися. Результати можуть допомогти у визначенні таксономічного статусу групи пам'яток у системі культурно-історичної спільноти. Структура трипільсько-кукутенської спільноти лише почала окреслюватися детально (Рыбаков и др., 1982; Цвек, 1999; Бурдо, 2015, 2018). Стає зрозумілим, що саме вона є "вікном" у світ соціальних структур та міжобщинних взаємин Трипілья. Для вирішення цієї загальної проблеми, потрібне розв'язання питань культурно-історичної атрибуції окремих пам'яток. Предметом роботи виступила керамічна колекція з трипільського поселення Тополі.

Розташування поселення і попередні дослідження. Тополі – одне з поселень, що знаходяться на Середньому Побужжі. Знаходиться за 1 км від с. Тополі. Поселення було виявлене у 2003 році краєзнавцем та вчителем Олександром Сергійовичем Пересунчаком (Пересунчак, 2014: 174). Пам'ятка була виявлена на розмитій дорозі, яка знаходилася на задернованій поверхні. Першими знахідка-

ми були фрагменти обмазки та фрагменти неорнаментованої кераміки (Пересунчак, 2015: 155). Досліджувалося поселення О. С. Пересунчаком та дослідниками із Інституту археології НАНУ. Розкопки на поселенні не проводилися, дослідникам відомий лише підйомний матеріал. Найчисельнішою є колекція керамічних знахідок.

Контекст та мета дослідження. У дослідженні структури культурно-історичної спільноти Трипілля-Кукутені Н. Б. Бурдо відносить поселення Тополі до сабатинівської групи пам'яток. До запропонованої схеми К. К. Черниш, де до групи належать Сабатинівка1 та Березівська ГЕС (Массон и др., 1982: 196), дослідниця також додає нові поселення, відкриті з 1996-го року по 2016-й роки (Козачий яр1, Козачий яр 2, Шамраї, Кам'яне-Завалля, Довгий яр) (Бурдо, 2015: табл. 2). Хронологічно Н. Б. Бурдо відносить поселення до трипільського етапу В1 як продовження думки, що сабатинівська група пам'яток – таксономічна одиниця, що обмежена невеличкою територією Середнього Побужжя та хронологічно міститься в діапазоні саме етапом В1 (Бурдо, 2015: 14).

Опис керамічної колекції. Дана колекція перебувала у музеї загальноосвітньої школи смт Завалля Гайворонського району Кіровоградської області. Колекція представлена підйомним матеріалом. Керамічна колекція з поселення Тополі включає у себе 484 керамічних фрагменти.

У колекції наявні як фрагменти столового посуду так і, але у меншій мірі, кухонного посуду. Вироблені вони із глини сірого, жовтого та червоного кольорів. У тісті зустрічається вапно, розтертий пісок, мінеральні домішки, шамот. Присутні фрагменти орнаментованої та розписної кераміки.

Категорії кераміки

Досліджуючи поселення сабатинівського типу Н. Б. Бурдо виділила чотири основні категорії кераміки, які є характерними для даної групи: фрагменти з різними видами заглибленого декору; кухонна кераміка; неорнаментована кераміка; розписна кераміка. (Бурдо, 2015: 19–22).

За категоріями Н. Б. Бурдо до 1-ї групи I-ї категорії відносяться фрагменти із заглибленим орнаментом у різних варіаціях (Рис. 1). У колекції наявні вінця, стінки, денця із заглибленим орнаментом. У цих заглибленнях іноді простежуються залишки білої фарби.

Характерними для вінців даної колекції є заглиблені насічки у переважній кількості (Рис. 1: 1–5, 8). Присутні два фрагмента вінців із прокресленими насічками. Прокреслений орнамент робився більш гострим предметом, у профілі не ширшим за 0,2–0,3 см (Палагута, 2016: 67).

Також таким орнаментом прикрашаються грушоподібні посудини (Рис. 2: 10). У колекції присутній один великий фрагмент із лінійним заглибленим

орнаментом, овальними ямками, канелюрами. У заглибленнях простежуються залишки білої фарби.

У колекції присутні 2 ручки із заглибленим орнаментом (Рис. 1: 9).

До другої групи даної категорії відносяться фрагменти із канелюрами. Найбільш характерним для сабатинівської групи за Н. Б. Бурдо виступають канелюри із штампами різного виду. Поширеним у нашій колекції є круглий штамп (Рис. 2: 6, 8).

Нечисленним є прямокутний штамп. Канелюри у більшості випадків є горизонтальними, іноді повторюють криволінійну композицію, яку утворює заглиблений орнамент. Численними у колекції є ямки у різних композиціях та формах (Рис. 2: 4–9).

До другої категорії (1-ї групи) відноситься кухонна та тарна кераміка. Кухонна кераміка представлена у колекції вінцем та двома фрагментами стінок із заглибленим орнаментом та ямками під заглибленими паралельними горизонтальними лініями.

Друга група цієї категорії представлена кухонним посудом із домішками товченої мушлі та черепашки. Дослідники В. Даниленко та М. Шмаглій вважають даний тип «степовим впливом» та імпортом (Даниленко, Шмаглій, 1972: 17). За думкою Н. Б. Бурдо дана аргументація не має достатніх підстав (Бурдо, 2015: 21). Насамперед, у сабатинівській колекції та у колекції з Березівської ГЕС ці

фрагменти є нечисленними та через сильну фрагментацію не є можливим відтворити форму посудини. У колекції з поселення Тополі є п'ять фрагментів, які відповідають опису дослідників: грубе тісто, товчена мушля, ямки або маленькі проколи та «розчісування». Як і у великих «еталонних» колекціях наявна лише невелика кількість екземплярів.

Третю категорію представляють неорнаментовані фрагменти. У колекції з поселення Тополі присутня велика кількість стінок та вінців без орнаменту, які представляють різні типи кераміки та форми посудин. Стан даних фрагментів не дає нам точних даних щодо повної відсутності орнаmentaції на відповідній посудині, адже вони представляють не всю поверхню останньої. У невеличкій кількості наявні денця та ручки без орнаменту.

До четвертої категорії відноситься розписна кераміка. Колекції із сабатинівських пам'яток представлені імпоротною керамікою із суміжної культури Кукутень АЗ (Палагута, 2016: 67). У нашому випадку присутні три фрагменти із глини червоного кольору з розписом (Рис. 2: 1–3). Перший фрагмент із залишками білої фарби, другий з чорною та червоною фарбами та вінце із залишками білої та червоної фарб.

У колекції також наявні 2 фрагменти з «вушками» та прикрашеними характерним орнаментом (заглиблений орнамент з ямками) та 10 фрагментів з різними типами наліпок.

Стилі орнаментациі

Розглядаючи особливості кераміки в групах культурно-історичної спільноти Трипілля-Кукутені Н. Б. Бурдо визначила шість стилів орнаментациі кераміки із заглибленим декором (Бурдо, 2018: 21). На думку дослідниці, у керамічних комплексах пам'яток сабатинівської групи найбільш представленою є група з орнаментациєю σ (орнамент із жолобків та невеличким квадратним штампом) та $\sigma 3$ (орнамент із жолобків та наколами та ямками круглого штампу) (Бурдо, 2018: 6). Використовуючи дану схему, можна дійти до висновку, що в Тополях найчисленнішим стилем орнаментациі є β (лінійний орнамент із широких прокреслених або вдавлених ліній) (Табл. 1). Також поширеними є стилі $\delta 3$ та $\sigma 3$ – варіації із круглим штампом (Табл. 1).

Висновки. Поселення Тополі – яскрава пам'ятка етапу В1 Трипілля. У контексті сабатинівської групи пам'яток поселення Тополі має майже усі наявні категорії кераміки, які пропонує виділяти Н. Б. Бурдо. У колекції присутні імпорти із культури Кукутені. Фрагменти із степовим впливом, як і у великих колекціях, не є репрезентативними та не можуть у повній мірі представити картину степових імпортів у даному поселенні. Велика кількість різноманітних неорнаментованих фрагментів, фрагментів із штампом, канелюрами, заглибленим орнаментом відповідає сучасним уявленням про характерні риси

даної групи пам'яток. Представленим є і столовий і кухонний посуд. З іншого боку, безумовно, наявні і істотні відмінності: найтиповіший для сабатинівської групи криволінійний декор з певного стилю канелюр та відбитків штампу значно поступається іншим, менш характерним в сабатинівському контексті стилям орнаментациї.

Нажаль, колекція підйомного матеріалу з Тополь не є повною та не може порівнюватися із класичними колекціями (Сабатинівка 1, Березівська ГЕС) за статистичними та відсотковими даними.

Таким чином, керамічний комплекс з поселення Тополі поділяє низку важливих типологічних ознак з набагато більшими колекціями Сабатинівки 1 та Березівської ГЕС. Він, безумовно, свідчить про спорідненість населення, яке залишило ці три пам'ятки. Простежені і певні відмінності. Проте, на даному етапі вивчення складно говорити про їх таксономічне значення: чи свідчать вони про варіативність в межах сабатинівської групи, чи натомість показують межі впливу групи.

Список використаних джерел і літератури

1. Бурдо, 2015 – Бурдо Н. Б. Место памятников сабадиновского типа в структуре культурного комплекса Кукутень-Триполье //Материалы по археологии Северного Причерноморья. 2015. Вып. 13. С. 11–26.
2. Бурдо, 2018 – Бурдо Н. Б. Структура и социальные модели культуры Кукутень А – Триполье В1 //Stratum plus. 2018. №2. С. 17–34.
3. Даниленко, Шмаглій, 1972 – Даниленко В. М., Шмаглій М. М. Про один поворотний момент в історії енеолітичного населення Південної Європи //Археологія. 1972. Вип. 6. С. 3–20.

4. Палагута, 2016 – Палагута И. В. Трипольская культура в начале развитого периода (B1): Относительная хронология и локальные варианты памятников. К., 2016. 410 с., ил.
5. Пересунчак, 2014 – Пересунчак О. С. Пам'ятки археології в районі Середньої течії р. Південний Буг //Вістник ОНУ. Сер. : Географічні та геологічні науки. 2014. Т. 19. Вип. 1. С. 170–176.
6. Пересунчак, 2015 – Пересунчак О. С. Поселення трипільської культури Тополи// Материалы по археологии Северного Причерноморья. 2015. Вып. 13. С. 155–158.
7. Массон и др., 1982 – Массон В. М., Мерперт Н. Я., Мунчаев Р. М. и др. Энеолит СССР. М., 1982. 360 с.
8. Цвек, 1999 – Цвек О. В. Структура східнотрипільської культури // Археологія. 1999. №3. С. 28–37.

References

1. Burdo, 2015 – Burdo N. B. Mesto pamyatnikov sabatinovskogo tipa v strukture kulturnogo kompleksa Kukuten-Tripole [Place of the Sabatinovka-type sites at Cucuteni Tripillia cultural complex] //Materialyi po arheologii Severnogo Prichernomorya. 2015. Vyip. 13. S. 11–26. [in Russian]
2. Burdo, 2018 – Burdo N. B. Struktura i sotsialnyie modeli kulturyi Kukuten A – Tripole VI [Structure and social models of Cucuteni A – Tripillia BI] //Stratum plus. 2018. #2. S. 17–34. [in Russian]
3. Danylenko, Shmahlii, 1972 – Danylenko V. M., Shmahlii M. M. Pro odyin povorotnyi moment v istorii eneolitychnoho naselennia Pivdennoi Yevropy [About one turning point in the history of the eneolithic population of Southern Europe] //Arkheolohiia. 1972. Vyp. 6. S. 3–20. [in Ukrainian]
4. Palaguta, 2016 – Palaguta I. V. Tripolskaya kultura v nachale razvitogo perioda (V1): Otnositelnaya hronologiya i lokalnyie variantyi pamyatnikov. [Tripolie culture at the beginning of a developed period (B1): Relative chronology and local variants of the sites]. K., 2016. 410 s., il. [in Russian]
5. Peresunchak, 2014 – Peresunchak O. S. Pamiatky arkheolohii v raioni Serednoi techii r. Pivdennyi Buh. [Archaeological sites within the middle part of the southern bug river] //Vistnyk ONU. Ser. : Heohrafichni ta heolohichni nauky. 2014. T. 19. Vyp. 1. S. 170–176. [in Ukrainian]
6. Peresunchak, 2015 – Peresunchak O. S. Poselennia trypils'koi kultury Topoli. [The settlement of Trypillian culture in Topoli] // Materialyi po

arheologii Severnogo Prichernomorya. 2015. Vyip. 13. S. 155–158. [in Ukrainian]

7. Masson i dr., 1982 – Masson V. M., Merpert N. Ya, Munchaev R. M. i dr. Eneolit SSSR. [Aeneolithic of USSR]. M., 1982. 360 s. [in Russian]
8. Tsvek, 1999 – Tsvek O. V. Struktura skhidnotrypils'koi kultury [Structure of the Eastern Trypillian culture] //Arkheolohiia. 1999. №3. S. 28–37. [in Ukrainian]

Таблиця 1

**Орнаментация керамических фрагментов с поселения Тополи
за Н. Б. Бурдо**

Стиль орнамента за Н. Б. Бурдо (2018)	Наявність стилів орнаменту у колекції з поселення Тополи
α – лінійний орнамент з вузьких прокреслених ліній	1
β – лінійний орнамент із широких прокреслених або вдавлених ліній	186
$\beta 1$ – лінійний орнамент із широких ліній, що доповнені ямками	2
δ – орнамент із жолобків та невеличким квадратним штампом	1
$\delta 1$ – орнамент із жолобків з відтисками зубчатого квадратного штампу по гребеню	19
$\delta 3$ – декор із відтисків круглого штампу	81
γ – орнамент із вузьких жолобків-канелюр	10
$\gamma 1$ – орнамент із вузьких жолобків та вузьких прокреслених ліній	1
σ – орнамент із жолобків та невеличким квадратним штампом	10
$\sigma 3$ – орнамент із жолобків та наколами та ямками круглого штампу	45
λ – комбінація ліній, квадратного штампу, жолобків	1
$\lambda 1$ – комбінація ліній, круглого штампу, жолобків	1
$\lambda 1a$ – комбінація ліній, круглого штампу, жолобків з білою інкрустацією	3

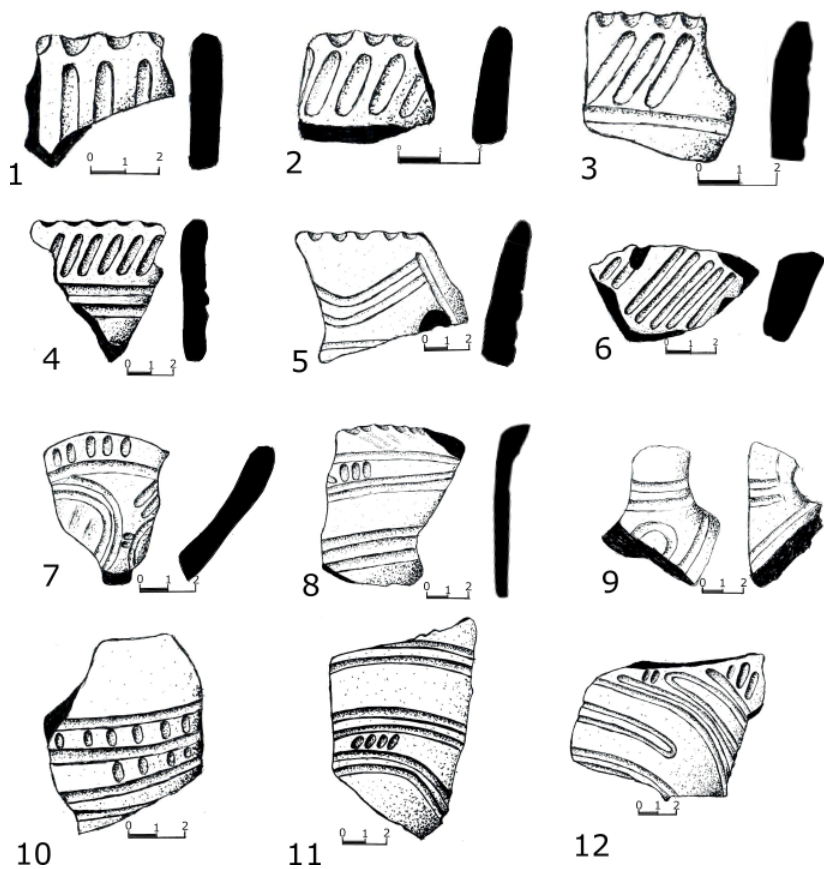

Рис. 1. Керамічна колекція з поселення Тополі: варіації із заглибленим орнаментом; 7–8 – композиція доповнена канелюрами

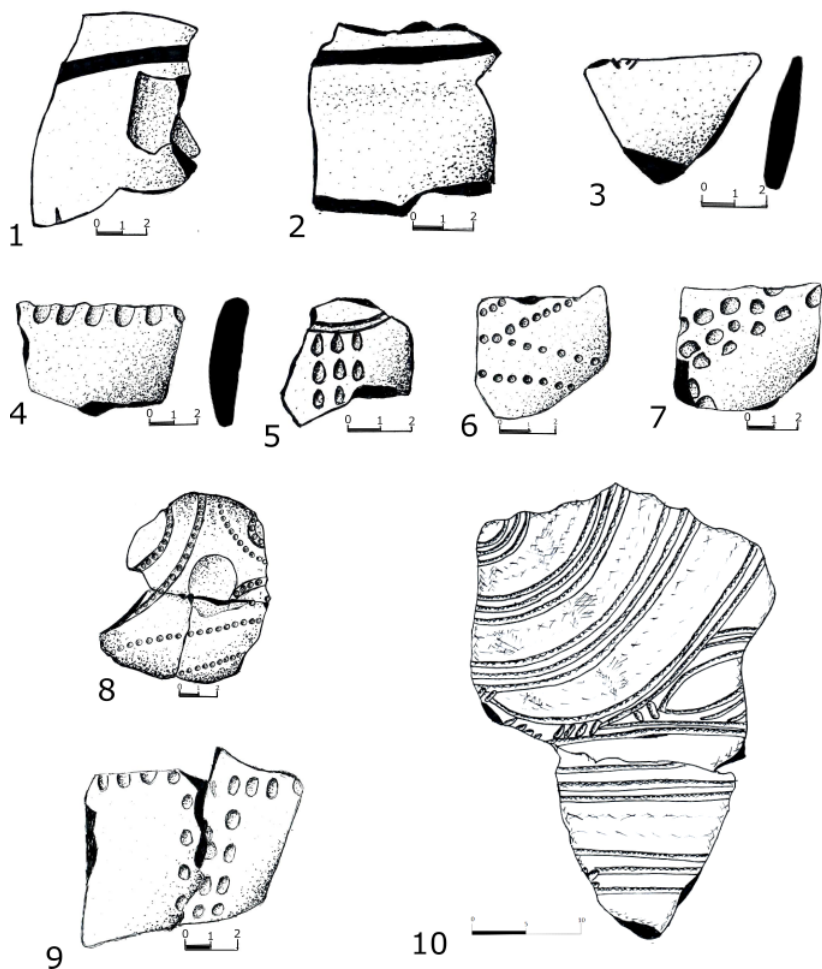

Рис. 2. Керамічна колекція з поселення Тополі: 1-3 фрагменти кераміки із розписом; 6-7 – фрагменти кераміки з круглим штампом; 10 – фрагмент грушоподібної посудини